

GÁBORJÁNI SZABÓ BOTOND

A GERUNDIUM – EGY JELKÉP SZÜLETÉSÉNEK HÁTTERE

A képek – images – nemcsak a jelek egy sajátos osztályát alkotják, hanem olyanok, mint a színész a történelmi színpadon, aki kulcsszerepet kapott egy olyan történetben, melyet mi mesélünk magunknak a saját fejlődésünkről. W. J. T. Mitchell

A debreceni diák tűzoltók tölgyfából készült szerszámaival kapcsolatban megemlíti a történelmi irodalom, hogy nevét a latin nyelv cselekvő értelmű főnévi igenevérről kapta, amelynek jellegzetessége, hogy megőrizte igei természetét, de mint névszó, ragozható. A lexikonok többsége, vagy a „cívís szótár”¹ megemlékezik arról is, hogy a debreceni deákok a *gerundium* nevezetű, bunkósbotra emlékeztető eszközt tűzvészek alkalmával használták. Latin elnevezése, fogalma az egész országban ismertté vált, csekély módosítással több református kollégiumban alkalmaztak hasonló szerszámot. Egyes feljegyzések szerint Erdélyben méreteiben kisebb, bőrszíjon csuklóra függeszthető formája is létezett, ezért a Debrecenből elterjedt „diák furkósbotot” az erdélyi kollégiumokban minden veszély esetén, így iparos ifjakkal vagy katonasággal való összetűzés alkalmával is haszonnal forgatták.² Eredetével és előzményeivel kapcsolatban mindeddig nem vizsgálta az iskolatörténelmi irodalom, hogy a *gerundium*hoz hasonló eszközöket használtak a Kollégium éjszakai őrei is, akik egy „dárdának” nevezett bottal voltak felfegyverezve.³ Valóságos fegyvert ugyanis a diákzavargásokat követő 1657-es iskolai törvények,⁴ és a városi rendelkezések értelmében sem tarthattak az épületben, annak ellenére, hogy a

1 KÁLNÁSI Árpád, *Debreceni cívís szótár*, Debrecen, 2005, 299.

2 Lásd az *Erdélyi Magyar Szótörténelmi Tár* szócikkét. (IV. k. 585.) Ugyanez Cs. Szabó László megfogalmazásában: „A debreceni diákok tűzoltó dorongja: a *gerundium* Enyeden harceszköz s véres csata után szűrjék a patakpartra, hogy kivirítson belőlük a híres két fűzfa.” Vö. Cs. Szabó László, *Erdélyi városok*, Budapest, 1937, 179. A „nem rendeltetés-szerű használat” említésére Debrecenben elsősorban szépirodalmi alkotásokban akad példa, bár mint látni fogjuk, 1848 után, az abszolutizmus korában ebből a megfontolásból is kezdeményezhették használatának kizorítását.

3 A botnak archaikus méltóságjelző funkciója is volt, bírók is viselték. Számtalan régi metszeten a vesszőcsomó vagy pálcakötege a tanítói-rektori hivatás tekintélyének jelképe, ezért az első illusztráció baloldalán látható eszköz sem azonosítható egyértelműen.

4 Még az 1792. évi törvény és annak 1796-os módosítása is rögzíti, hogy „A Kollégiumon belül vagy kívül bármiféle fegyver tartása egyszerűen tilos.” A törvény szövegét közli Nagy Sándor: *A Debreceni Református Kollégium*. Hajdúhadház, 1933. Függelékében. 362. Lásd még: *A Debreceni Református Kollégium története*. Szerkesztette Barcza József. Bp. 1988. 22–23. ill. É. Kiss Sándor: *Az 1657. évi iskolai törvények előzményei*. = Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII–XX. századi történetéből. Bp. 1980. 31–39. Ami a közbiztonságot illeti, nem csupán a török vagy a kuruc időkben fordult elő, hogy martalócok nyargalásztak és lövöldöztek az utcákon. 1717-ben például a tatárok büntető hadjárata miatt menekült el a diákság jelentős része.

közbiztonság ezt még igen sokáig indokolta volna. Nem lehetetlen, hogy az említett dárda vagy dorong⁵ és annak tüzesetek alkalmával igazolt hasznossága adhatta az indítékot a *gerundium* ma ismert formájának és funkciójának kifejlődéséhez.

1. A szolgáladiákok 1771. évi naplójának címlapja diák tisztségviselőkkel, jobb oldalon az apparitor, a névsort tartalmazó léccel és lámpával. Régi kollégiumtörténetek szerint a bal oldali figura a dárdát tartó vigilt ábrázolja csengővel...

Jóllehet a diáknyelv örök jellegzetessége a humoros szóalkotás, mégis némi óvatossággal fogadhatjuk azt a feltételezést, amely szerint a megnevezés mögött azért kellene diáktrefát sejtenuünk, mert a bot előírások szerinti kitartása olyan nehézségekbe ütközött, mint a *gerundium* nyelvtani alakjának helyes alkalmazása.⁶ Valójában a *gerundium* mint nyelvtani alak jóval kevesebb gondot okozott a latinul „folytában” beszélő diákságnak, mint a szerszámmal való szabályszerű bánás, amely egészen kivételes fizikai erőt, a használatára való felkészülés folyamata pedig olyan kitartást igényelt, amely méltán biztosított hírnevet a nyilvános próbát kiálló nagybotos diáknak. Azaz fizikai és szellemi, egyéni és közösségi, történelmi és kulturális tényezők egyaránt hozzájárultak

5 A hajdani „dárdás” fogalmát még a 19. században is alkalmazták, felbukkan FEHÉR Gábor *Az utolsó nagybotos* című elbeszélésében is, amely szépirodalmi formában, de a szemtanú hitelességével örökíti meg a tűzoltósággal kapcsolatos diákhagyományok egyes részeit.

6 A feltételezés Nagy Sándortól, a kollégiumtörténet fáradhatatlan kutatójától származik. Vö. NAGY Sándor, *i. m.*, 275. Óvatosságra int, hogy az említett szerző a diákhumor jeleként értelmezi azt a tényt is, hogy a Kollégium bizonyos helyiségeit palotáknak nevezik a régi források. Valójában ez a megnevezés található az épületet javító mesteremberek „számláin” is, azaz a legkevésbé vidám forrástípusok is alkalmazták az elnevezést, mert a régi Debrecenben a paloták fogalma egyszerűen az emeletes házakat jelölte. Arra is van példa, hogy a kereskedők emeletes áruszínjét palotának nevezték. A humoros névadásban esetleg szerepet játszhatott az is, hogy a *gerundiumot* szögletes, vastag végére tekintettel gerendából alakították ki, gyalulással vagy véséssel.

ahhoz, hogy ez a szerszám egy egész város és vonzásköre számára különös jelentéssel telítődött. A legrégebbi debreceni diákegyesület közismert és kedvelt attribútumává lett,⁷ amelynek ismertsége nem pusztán a rettegett tűzvészek oltásakor mutatott szerepének köszönhető.

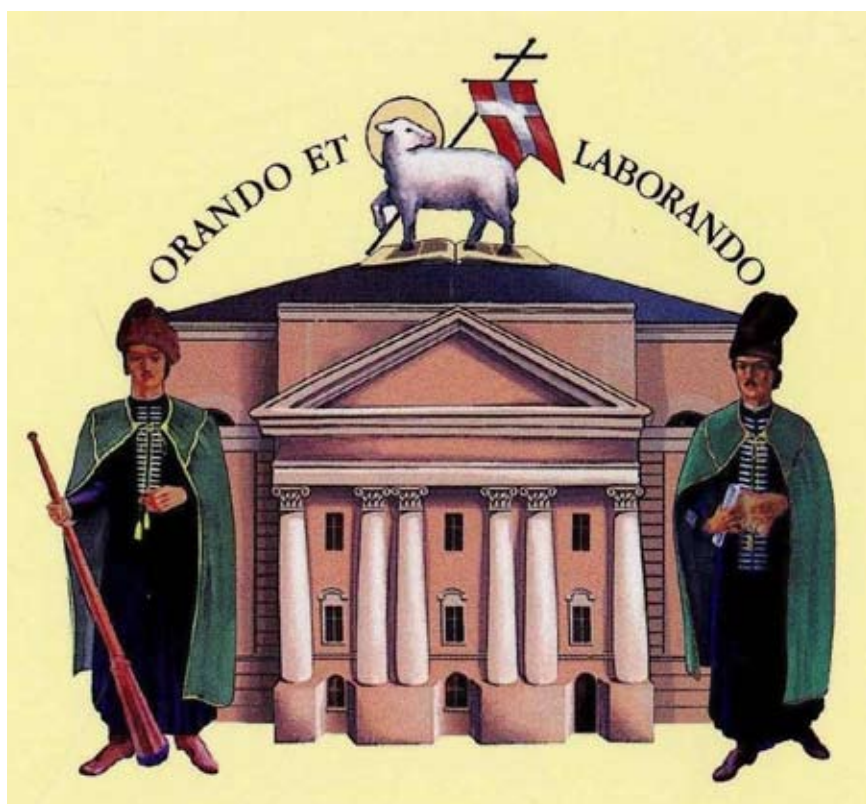
Szívós és kitapintható gyökerei vannak tehát a döntésnek, amelynek következtében egy új egyetemtörténeti folyóirat szerkesztő bizottsága egy közel háromszázötven éves diákegyesülethez kapcsolódó fogalmat választott a születő sajtóorgánum címéül. Ez a választás e régi eszköz szimbolikus jelentőségéből következik, ezért az új folyóirat első számában a jelképpé válás háttere, ennek komponensei, vélhető indokai legalább akkora érdeklődésre számíthatnak, mint az eszköz maga. Figyelmet érdemel a *gerundium*hoz kapcsolódó hagyomány szokatlan ereje, tartós hatása, a bőséges szakirodalom és a szépirodalmi említések sokasága is. Az általam feldolgozott szerzők közül nem csupán az egykori szereplők vagy szemtanúk munkáiból sugárzik személyes viszonyulás, de az érzelmi motiváció egyes későbbi írásokban is tetten érhető. É. Kiss Sándor 45 évvel a tűzoltóság megszűnése után, 1925-ben került a Kollégiumba. Amint írja: „akkor még a diáktűzoltóság élő hagyomány volt [...] szájról szájra jártak a legendák a rettenetes erejű nagybotosokról, veszélyt nem ismerő diáktűzoltókról, a hajnalig tartó majálisokról.”⁸

A kérdést sporttörténeti illetve „ergonómiai, fiziológiai és morfológiai” szempontból máig legalaposabban feldolgozó Pál Antal öt éves volt, amikor a Református Nagykönyvtár idős gyűjteménykezelője, a hajdani nagybotosok történetének, közvetlen utódainak ismerője (sajátos „Apostolica successio” letéteményeseként) a múlt század második felében bemutatta neki a múzeumban őrzött eszközöket. „Úgy lehettem ott – emlékezik a szerző –, mint Hannibal atyjával Hamilcarral, amikor Baal isten templomában fogadalmat tett, hogy ellensége lesz Rómának. Bizonyára itt fogadtam meg, hogy azon kevesek közé szeretnék tartozni, akik a botot megforgatják és hitünk védelmezői lesznek: testben-lélekben egyaránt erősek.”⁹ Az is aligha lehet véletlen, hogy Debrecenben utcanév őrzi a *gerundium*ot kezelni képes „nagybotos” diákok emlékét, hogy a Református Kollégium közösségi oldalának ma is *Gerundium* a címe, jellemző, hogy ez az eszköz kitüntetett helyen látható az *Alma Mater* volt diákjai világtalálkozójának logóján, nem beszélve a Debreceni Egyetem hivatalos levélpapírjának fejrészéről, az eszköz megjelenéséről az egyetemi ünnepségek szertartásain, vagy legújabban a debreceni kommunikációs szakos hallgatók „*Pehelysúlyú Gerundium*” c. video blogjának címében.

7 Használatának elsajátításával igazolhatták alkalmasságukat az egyesületbe lépni szándékozók. Vö. a Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtár (a továbbiakban TrREN) Kézirattára R 742 c. 1. Alapszabály 2. Cikk.

8 É. Kiss Sándor, *Képek a debreceni kollégiumi diáktűzoltóság életéből* = Tanítóképző Intézetek tudományos közleményei XI., Debrecen, 1977, 211.

9 Pál Antal, *A gerundiumos erőpróba története annak ergonómiai, fiziológiai, morfológiai korrelációi, mint a Debreceni Diáktűzoltóság ősi sporthagyományai* = A Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának Évkönyve az 1982/83-1983/84. iskolai évről, 285.

2. A Református Kollégium diákjai első világtalálkozásának logója.

Debrecen mint oktatási központ

Az eddigiekből is megállapítható, hogy a *gerundium* említése vagy képi ábrázolása sajátos többletjelentést hordoz egy nagy történelmi és diákhagyományokkal rendelkező közösségben. Az alábbiakban annak magyarázatát keresem, mi lehet az említett képi utalás mélyebb értelme és jelentősége. Azaz milyen tényezők játszhattak szerepet abban, hogy ez az eszköz olyan tartalom hordozójává lett, amely túlmutat önmagán és egy diákegyesület tagságának körén. A település iskolaváros jellege,¹⁰ a város és az általa fenntartott iskola szoros kapcsolata,¹¹ a Kollégium évszázadokon át meghatározó je-

10 Közhelyszerű, cáfolhatatlan igazság volt ez, melyet generációk egész sora tanult meg Losontzi H. István Hármas Kistükör című földrajzkönyvéből, egy „*Debreczent is láthadd szép Oskolájával*” kezdetű „tanköltemény” segítségével. (Ez a verszet a Kollégiumon, a zöldtógás diákok tekintélyes tömegén kívül a városnak csupán egyetlen jellegzetességére utal: kereskedelmi szerepére.)

11 A városi források következetesen a mi iskolánknak – „*Schola Nostra*”-nak nevezik a Kollégiumot.

lenléte a város szellemi életében¹² illetve a város tüzek általi fokozott veszélyeztetettsége bizonyára a fő indítékok között említhető.

Az egyházi központ jelleg (kulturális és oktatási funkciók teljesítése) és ebből következően egy nagy létszámú iskola szükségleteinek biztosítása a világ minden táján városalkotó tényezőként hatott.¹³ Debrecen a 16. század második felében, a reformáció hatására vált egyházi központtá – jelentősége korábban eltörpült Várad, a püspöki székhely mellett – a református egyházkerület központjaként viszont magától értetődően iskolavárossá és kulturális centrummá emelkedett. Ezzel egy időben a török elől menekülők tömegeinek befogadója lett, a Hódoltság legmozgékonyabb elemeinek, kereskedőinek, írástudóinak olyan hátteret adott, hogy a korábban poros mezőváros az ország romlása idején is növekedni volt képes, így a 16. század végén már protestáns többségű ország legnépesebb, legtöbb adót fizető, szellemi teljesítménye révén is jelentős településévé lett. A város Kollégiumát néhány generáció múltán (amikor az ellenreformáció hatására a nagy protestáns központok, így Pápa és Patak is végveszélybe kerültek) „*az ország iskolájának*” nevezték.¹⁴

A 18. században 20.000 fős település 2000 diákja – az előírások szerinti zöld tógában, kettesével közlekedve – némi iróniával szólva „városképi” jelentőséggel bírt, éppen úgy, mint a cívisváros legismertebb épületei, a Nagytemplom és a Kollégium, amelyek nemcsak földszintes környezetükből, de a városházához képest is „toronymagasan” kiemelkedtek. Az iskola az egész történelmi Magyarország területéről, 39 vármegyéből vonzotta a hallgatókat, „viszonzásul” távoli és közeli partikulák sokaságába küldött rektorokat, egyes időszakokban évente 60-70 tanítót,¹⁵ akik írásban kötelezték el magukat, hogy az itt elsajátított módszereket követik. A legutóbbi kollégiumtörténet 584 olyan iskoláról tud, amely rövidebb-hosszabb időn át Debrecenből fogadott rektort.¹⁶ Ráadásul századokon át a Kollégium volt a város egyetlen kulturális intézménye, itt nyílt az első nyilvános olvasóterem, és az első múzeumi kiállítás.¹⁷ Jellemző módon nemcsak a professzorok, köztük az első várostörténeti monográfia írója emlegette elérzékenyülten a városnak az iskola iránt tanúsított gondoskodását,¹⁸ a helyi képviselő testület is úgy

12 Az utcai elemi iskolák megjelenéséig, az egyetlen oktatási intézmény Debrecenben, szerepén alig változtat a vallási homogenitás 18. századi megszűnése, ugyanis még 1849-ben is református a lakosság 95%-a.

13 A városfejlődés lehetséges ösztönzői közül egyet kiragadva: egy nyomda létesítése és mai napig tartó működtetése feltételezi egyrészt a tömeges egyházi és oktatási szükségleteket (a tipográfia legbiztosabb megélhetését kínáló énekeskönyvek és tankönyvek iránt), más részről viszont a könyv előállításához szükséges mesterségek egész sorát is foglalkoztatta, a fémek megmunkálásától a bőriparig.

14 „*Az ország iskolája*” fogalom eredetileg azt jelentette, hogy a Tiszántúlon kívül a város szerepét elismerő távoli református egyházkerületek is kivétel nélkül engedélyezték, hogy területükön debreceni diákok adományt gyűjtsenek.

15 RÁCZ István, *Az ország iskolája: A Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai*, Debrecen, 1995., 31-32. és 175.

16 *A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. BARCZA József, Budapest, 1988, 802-806.

17 GÁBORJÁNI SZABÓ Botond, *A Debreceni Református Kollégium kincsei*, Debrecen, 2006, 111. és 149.

18 SZÜCS István, *Szabad Királyi Debreczen város története*, Debrecen, 1872, XIII.

tekintett a Kollégiumra, mint a város felemelkedésének, regionális hatásának legfőbb forrására: „nehéz időkben a tudományok asylluma volt, amely városunkat naggyá, a magyar nemzetiségnek fenntartó oszlopává, a magyar tudomány és műveltség metropolisává emelte...”¹⁹

A hamvaiból megéledő Főnix, és a Bárány, amely nem lesz préda

Elgondolkodtató párhuzamot kínál, milyen tartalomra utal és milyen módon ábrázolja a közösség karakterisztikus vonásait a város címere. (Egy címer tudatosan vállalt, olykor önminősítésként is felfogható jelkép, pecséten szereplő változata hitelesítésre szolgált, de a tulajdonjegyek megkülönböztető szerepét is játszotta.) Annál is inkább hasznos lehet ez a kitekintés, mert a téma kutatásával foglalkozó alapművek szerint „szimbólumokat kitalálni, a semmiből teremteni nem lehet. Márcsak azért sem, mert azok sohasem egyedül állnak, hanem éppen más jelképekhez való kapcsolatukban nyerik el jelentésüket. A konkrét kulturális kontextusban telítődik jelentéssel az adott szimbólum. Ily módon a szimbolizáció [...] olyan folyamat, amelyben állandóan újateremtődik a – társadalmi használat által létrehozott – jelentés. Így a szimbólumokat csak más jelképekkel együtt, a rendszer más elemeivel való kölcsönhatásukban érthetjük meg.”²⁰ A városcímer központi motívumai a legfontosabb református alapelvekre utalnak: A Biblia, az Ó és Újszövetség képe a Szentírás mindent megalapozó jelentőségére vonatkozik, a „Sola Scriptura” elvét ábrázolja, míg a bűneinket hordozó *Agnus Dei*, (Isten báránya, mint Jézus szimbólum) a „Solus Christus” alapelvét jeleníti meg. A reformáció legfontosabb principiumai értelmében ugyanis egyedül hit által, Isten kegyelméből igazulhatunk meg, a Megváltó érdeméért, úgy, ahogyan ezt a Szentírás jelenti ki nekünk. Az 1802-ben leégett Nagytemplom falán, a városcímer alatt az alábbi vers volt olvasható: „A két testámentom a Fénix madárral/ Úgyszintén a kereszt a gyenge báránnyal/ Igazán példázák sorsát Debrecennek,/ Melybe bölcs útait láthadd az Istennek./ Mert miként a Fénixsz megégett hamvából/ Feltámad s életet vészen halálából/ És mint a bárány is a jó pásztor alatt/ Farkasok szájában nem lesz préda falat,/ Így e sok kereszték súlyos, véres terhét/ Szenvedő nép ámbár érzette kegyelmét,/ Mégis az Istennek mindkét szövetséget/ Szerént taníttatván megmarad épsége.”²¹ Tehát a Főnix és a Bárány az adott kontextusban kettős jelentést hordoz. Egyrészt Krisztusra és a feltámadásra utal, másrészt a szüntelen tűzvészek által pusztított, újból és újból életre kelő, „farkasok” által is fenyegetett település sorsát „példázza,” amely az igaz tanítás (tehát egyháza és iskolája) révén marad életben. A hamvaiból megéledő Főnix képe egyúttal azt is kifejezi, hogy a diák tűzoltók tevékeny-

19 RÁCZ István, *i. m.*, 8.

20 HOPPÁL Mihály, *Jelképek a kultúrában* = HOPPÁL Mihály, JANKOVICS Marcell, NAGY András, SZEMADÁM György, *Jelképtár*, Budapest, 1990. 12.

21 *Egyet lép az ősi város: versek Debrecenről*, Debrecen, 1971, 302.

sége a város életének rendkívüli jelentőségű, emblematikusan is kiabrázolt területéhez kapcsolódik.

A tűz és az ellene folytatott közös küzdelem a város és a Kollégium szimbiózisának kissé már feledésbe merült részlete, de valaha a legsúlyosabb egzisztenciális kérdés volt, mint látni fogjuk, valóban élet és halál kérdésének minősült. Igaz, a szó legszorosabb értelmében élet-halál kérdések közé tartozott az is, hogy a diákság naponként kísérté utolsó útjára az elhalálozott cíviseket, mert a temetéseken énekes szolgálattal tartoztak. Ez a gyakori kötelezettség az órarendek összeállításakor is komoly gondot okozott.²²

Tüzek járása, Debrecen siralma

„Ha a hatalmak közt Falut építeni/ Oly ösztön volna, mint várost porrá tenni,/ Siralmad Debrecen! Örömré fordulna/ S Háládatosságból könyved kitsordulna” írta Besse-nyei György az 1802-es tűzvész borzalmi hatására.²³ Ekkor semmisült meg az András templom, amely Árpád-kori falvak (Debrecen, Szentlászlófalva és Szentmihály) hatá-
rán épülve, az előtte lévő piactérrel együtt a legerőteljesebb településszervező hatást gyakorolta a cívisváros létrejöttére. A mai Nagytemplom alapjába falazott feljegyzés sze-
rint az épület elődjéről nem is sejthetjük, mikor épült, *„hanem az fél van jegyezve róla, hogy már a XII. században egyszer megégett.”*²⁴ Jellemző módon, a Kollégium épületét is tűzvész alkalmával említik először a források.²⁵

A várost gyakran pusztító tüzek oka jól ismert: 1699-ben a házaknak még kevesebb mint 10%-a épült téglából, de a 18. században sem sokat javult a helyzet. A keskeny utcákon, szűk sikátorokban egymástól néhány méterre zsúfolódó építmények többsége fából készült, gyakran nádfedél borítással, fonott, karó vagy deszkakerítések húzódtak közöttük, nemritkán a kéményeket is csupán sártapasztás borította, az udvarokon minden büntetés ellenére újból és újból megjelentek a széna és szalmakazlak. A lakosság és a Tanács minden tőle telhetőt elkövetett: az utcákon tilos volt puskával lőni, sötétedés után lámpa nélkül közlekedni, gyertyával istállóba menni, pipázni, és egyáltalán min-
den olyan éjszakai tevékenység (sütés, főzés, mosás) amely tűzrakással járhatott.²⁶ Ve-
szélyesebb időszakokban utcánként több gazda állt éjszakai őrsgben, mégis volt olyan esztendő, amely többszöri pusztítást hozott. Számtalanszor égett le a település fele,

22 G. SZABÓ Botond, *A Debreceni Református Kollégium a „pedagógia századában”: Neveléstörténeti tanulmány XVIII. századi forrásgyűjteménnyel*, Debrecen, 1996, 101-102. és 132.

23 *Debrecennek siralma* = Egyet lép az ősi város, Debrecen, 1971, 297-298.

24 SÁPI Lajos, *Debrecen település és építéstörténete*, Debrecen, 1972, 99.

25 Az első említés egy 1564-es forrásban szerepel: *„A plébániai ház és épületek [...] az összes Scholával egyetemben [...] megsemmisültek.”* Szűcs István, *i. m.*, 195.

26 RONCSIK Jenő, *Debrecen város tűzrendészetének vázlatos története*, Budapest, 1934, 3-7. és RONCSIK Jenő, *Adatok Debrecen város tűzrendészetének történetéhez: a XVI-XVIII. században*, Debrecen, 1924, 21-23.

harmada,²⁷ máskor családok tucatjai váltak az egyetlen, rajtuk lévő ruhában földönfutóvá. 1719-ben 922 házból 400-at söpört el a tűz, míg az 1811-es tűzvésznek 21 halálos áldozata volt.²⁸ A 19. század első felében száznál több komoly tüzeset történt,²⁹ de még a század második felében is előfordult, hogy két esztendő alatt 9 tűz pusztított, pedig ekkor az utcák már szélesebbek voltak.³⁰ Nemegyszer fordult elő bosszúból vagy más okból tudatos gyújtogatás, így a város vezetése drákói törvényeket hozott: a tetteseket hóhér kezére adták, válogatott kínzások után ítélték tűzhalálra. 1677-ben egy tűzzel (indulatból) fenyegetőző személyt is kivégeztettek, míg a 18. század első harmadában ezért a vétségért már csak hóhér általi kemény veretés járt.³¹ Egy éjszakai őrségben dohányzó strázsát 24 palcaütés után tiltottak ki a városból. Volt idő, amikor az esküdtbíráknál előzetesen be kellett jelenteni az ismeretlen szállóvendégeket. A lakosság nemegyszer hisztérikusan reagált: egy 1791-es, többször gyanúsán megismétlődő tüzeset közelében, a környéken beszállásolt, következképpen itt „ólalkodó” német katonák közül néhányat (a Helytartótanács szerint ok nélkül) vertek nyomorékká.³² A vázolt pánikhangulatban, az állandó félelem légkörében érthető, hogy a debreceniek körében becsülete volt a tüzek ellen fellépő diákságnak. Abban ugyanis megegyeznek a források, hogy „*a Deák ifjak legalkalmasabbak [...] arra, hogy ezen Machinával gyulladásnak idején dolgozzanak.*”³³

A diák tűzoltóság története, tevékenysége

Mivel az iskola fegyelme, éjszakai nyugalma ún. *Vigilek*, a főbejárat melletti toronyban pedig *Custos*³⁴ vigyázott, egészen természetes, hogy ezek az örök a diák tűzoltók szervezett formában történő működése előtt is ügyeltek a Kollégium és környéke biztonságára, és természetes kapcsolatban lehettek a közvetlen közelben lévő Nagytemplom tornyában szolgálatot teljesítő városi őrszeggel. Az utóbbi a harang félreverésével riasztotta a népet, nappal zászlóval, éjszaka lámpással jelezve a tűz elhelyezkedését, irányát. Mivel a vakáció idején (tehát a nagyobb diákok távollétében) pusztító 1802-es

27 Sági Lajos idézett munkájának térképmellékletei pontosan feltüntetik a nagyobb tűzvészek pusztítását. A legsúlyosabb tüzesetek évszámai: 1531, 1548, 1561, 1564, 1580, 1640, 1656, 1681, 1719, 1723, 1727, 1746, 1755, 1759, 1764, 1776, 1791, 1802.

28 RONCSIK Jenő, *A tűz pusztításai Debrecenben*, Debrecen, 1925, 11. és 19.

29 BALOGH Ferenc, *A főiskolai tűzoltó társaság története*, Debreceni Képes Kalendárium (a továbbiakban DKK), 1913, 68-69.

30 A ránk maradt tűzoltó Diariumok is több ízben említenek évenként 4-5 kivonulást. TtREN R 742 f. 15. Lásd még NAGY János, *A Debreceni Református Főiskolai Tűzoltó Egylet története*, Debrecen, 1878, 67.

31 RONCSIK Jenő, *A tűz pusztításai...*, i. m., 25.

32 RONCSIK Jenő, *Debrecen város tűzrendészetének ...*, i. m., 26.

33 RONCSIK Jenő, *Adatok...*, i. m., 1924, 34.

34 A *vigil* éber virrasztót, strázsát, a *custos* pedig őrt jelent.

tűzvész a tűzoltók legfontosabb írott forrásait, így legkorábbi „Diariumát” is megsemmisítette, nem ismerhetjük egészen pontosan a Tűzoltó Egyesület megalakulásának időpontját. Magától értetődik azonban, hogy a diákok (amióta a 16. század második felétől létezett főiskolai tagozat) a céhek tagjaihoz hasonlóan részt vettek a tűz oltásában. Együttes, tömeges beszállásolásuknak, önkormányzatuknak, választott vezetőik vezényletének köszönhetően eleve gyorsabban mozdultak, hatékonyabban működtek, mint a felnőtt lakosság. Jól összehangolt fellépésre képesítette őket az együtt töltött évek során kialakult közösségi szellem,³⁵ a város és lakosai iránti hála, a fiatalos lendület, amely az ifjúságot társadalmi fordulatok idején is gyakran cselekvésre mozgósítja, könnyen feledtetve a nyilvánvaló veszélyeket. Az iskolai törvény szövege alapján a diáktűzoltók működését a 17. század utolsó harmadában már bizonyosra vehetjük, az 1704-es törvény ugyanis „*dicseretes régi szokásnak*” nevezte, hogy az ifjúság („*iuxta antiquam praxim satis laudabilem*”) a tüzek oltásához rohan.³⁶ E kissé bizonytalan kronológiai behatárolás ellenére is joggal hangsúlyozza a szakirodalom, hogy a Debrecenben Európa egyik legkorábbi önkéntes tűzoltó társasága jött létre.

Az alábbi leírások tükrében nyilván a gyakori sérülések megelőzését szolgálta az 1704-es iskolai törvény rendelkezése, amelynek értelmében a tűzoltók csizmában és köntösben hagyhatták el szállásaikat, ugyanis számos feljegyzés emlékezik meg arról, hogy a csizmaik és ruházatuk összeégett. A város jegyzőkönyvei vakmerőségükről külön megemlékeznek: „*a Collegiumbeli ifjúság mindenkor eddigelé még életének veszedelmével is a tűz oltásában dicseretes szorgalmatosságot mutatott, ezután is töllök hasonló industria reméltetik, szereztessenek mentől előbb a város költségén 50 bőrvédrek, és a vízipuskák száma százszal szaporíttassék, melyek ad proportionem kamaránként* (a diákság hálósobái között arányosan) *osztassanak fel*” – szól egy 1733-as feljegyzés.³⁷ Tevékenységük azonban a komolyabb „*Machinák*” és a kisebb vízipuskák tucatjainak beszerzése után sem merült ki a tisztes távolságból pumpált vízsugarak irányításában. Volt, amikor olyan hőségben dolgoztak, hogy a vizes „*Machina*” kezelőinek talpa alá deszkákat kellett helyezni, a vízsugarakat nemritkán a tetőn dolgozókra kellett irányítaniuk, hogy társaik a hőséget elviselhessék, miközben megtörtént, hogy egyes lángra gyúlt épületekben olyan hő keletkezett, hogy a bent lévő pénzdarabok is összeolvadtak. Sérüléseket okozhattak a *gerundiummal* levert tetőzet gerendáinak kiálló szögei, az épületek omlása, dőlése is. Mivel a források zöme 1802-ben, az első alapszabállyal és a megőrkítésre méltó tettek leírásával együtt megégett, különösen értékesek Hatvani István professzor 1764-ben kelt orvosi feljegyzései, amelyek név szerint sorolják fel a tűz oltása után ellátott betegeket. 1764. június 25-én 104 család veszítette el mindenét, és a további, még nagyobb pusztulást a diákok akadályozták meg. Hatvani professzor látletele szerint 23 ifjú sérült

35 A Kollégium teljes képzési ideje a 18. században már 14 esztendő volt.

36 NAGY Sándor, *A Debreceni diáktűzoltóság története*, Debrecen, 1957, 12.

37 Uo.

meg komolyabban, többnyire a kezén, lábán, egyikük a szemén, közülük három a saját lábán haza sem tudott menni. Néhányan a bútorok mentése közben a lángok között rekedtek volna, ha nem érkezik a társak segítsége, egy diákot pedig a tetőről leomló lécek temettek maguk alá. Ugyanekkor, a június 25-i tűzvész alkalmával 34 diák csizmája égett használhatatlanná.³⁸ Néhány hónappal később, 1764-ben vásárolta a város az első nagyobb teljesítményű vízfecskendőt, az ún. *Machinát*. A gép először a Városházán volt elhelyezve, majd az időveszteséget kerülendő a Kollégium hátsó udvarán készített színbe került. A gyorsaság létkérdés volt, tűzoltók között szinte katonai fegyelem uralkodott: a harang félreverése után, az „*Incendium! Ad arma!*” kiáltásra pillanatok alatt felsorakoztak, és ha nem került elő azonnal a tűzoltó szín kulcsa, szétverték az ajtaját.

A diáktűzoltók szervezete

Az Egyesület taglétszámának alsó határa a 18. század végén 36 fő volt, a százat nem haladhatta meg,³⁹ de a létszám az 1860-as években sem lehetett ötvennél kisebb és kilencvennél nagyobb.⁴⁰ Az 1792-es iskolai törvény értelmében tűz esetén még valamennyi diák részt vett az oltásban, serényen és fegyelmezetten kellett követniük az előjárók utasításait. Csupán örködni maradhattak néhányan a Kollégiumban.⁴¹ A tűzoltók újabb Instrukcióját Sárváry Pál jegyezte föl 1798. november 25-én a Tanárkari Jegyzőkönyvben: ezek szerint tűzoltók már csak azok lehettek, „*akik erejükre és teremtekre nézve a többiek felett kitűnők*”.⁴² Ebből az Instrukcióból származik a későbbi alapszabályok lényege: az esküdtek közül elnök és hat ülnök választása, a tagságnak a vezetőség által osztályokra való osztása.⁴³ Az *Instructio (pro studiosis circa machinam Hydraulicam)* rögzítette a havonkénti gyakorlás követelményét is, hogy az új tagok is jártasságot szerezzenek. A két botosnak azért kellett a *Machina* előtt haladnia, mert a tűz fészkéhez vezető út során elhárítandó akadályok lehettek, (pl. szűk sikátorokban vízehordót szállító szekér fennakadása az áthatolhatatlan sárban.) A gyakori éjszakai kivonulásokra tekintettel (nappal inkább rohanásról beszélhetünk) a *Machina* előtt haladt a lámpáshordó is, jóllehet a vészharang kondulása után, közvilágítás hiányában, az útvonal közelében minden polgár köteles volt utcai ablakát megvilágítani.

38 BALOGH Ferenc, *A Debreceni Református Kollégium története adattári rendszerben*. Debrecen, 1904, 623-624; NAGY Sándor: *A Debreceni diáktűzoltóság...*, i. m. 1957. 13-15.

39 Nagy Sándor, i. m., 1957, 23.

40 TtREN R 742 e 2. cikk.

41 A törvény latin szövegét 1796-os bővítéseivel együtt magyar fordításban is közli NAGY Sándor, *A Debreceni Református Kollégium*, i. m., 367.

42 NAGY Sándor, *A Debreceni Református Kollégium*, i. m., 274.

43 É. Kiss Sándor, *Képek...*, i. m., 184.

Sárváry Pál 1806-tól már felügyelő tanárként állt a szervezet mögött. Később Szűcs István és Búzás Pál jogtanár követték tisztségében.⁴⁴ Az 1802 után keletkezett hivatalos jegyzőkönyveket egészen 1834-ig latinul vezették. Önmagában is rendkívül tanulságos a Tűzoltó Egyesület belső szerveződése, alapszabálya abból a szempontból is, hogy politikailag feszültebb időszakokban, így a reformkorban vagy 1848 után a hatalom eleve korlátozta az alapszabályok szerint működő egyesületeket.⁴⁵ A szabályszerű működés, az évenkénti tisztújítás, a választás folyamata, a programbeszédnek előadása, a gyűlések vezetése a demokratikus közéletre való felkészülés kiváló alkalmai voltak. Az utolsó időszak Diariuma „Pár szó az utódokhoz” c. elvi bevezetése így összegez: „Szabad szellem éljen az egylet keblében, mert ez a haladás nyugtalan rugója, szeretet az egyes tagokéban, s jelszó legyen: tűzzel a tüzet”⁴⁶ (azaz az ifúság tüzeiségével oltsanak.) Az egyesületi szellemet jellemzi Mészöly Gáspár alelnök esete, aki „szomorúan tapasztalván [...] hogy a társulat nagyrészeinek benne vetett bizalma megrendült” lemondott tisztségéről. A gyűlés azonban nem fogadta el visszalépését „miután közgyűléseinek jogában áll bármely tagját is felelősségre vonni, s így tisztviselőinek eljárását is bírálhatja.”⁴⁷

Az Egyesület szervezete 1848 után sem sokat változott: az esküdt diákok közül választott elnöke és alelnöke volt, az akadémiai tanulók közül négy ülnöke, fő és aljegyzője, illetve pénztárnoka. A négy ülnök, mint „osztályfőnök” vezette a tűzoltók négy csoportját, és ez a felosztás lehetővé tette, hogy egy-egy feladatot a különböző osztályok felváltva, pihent erők dinamikus bevetésével láthassanak el.⁴⁸ A belépni szándékozók az elnöknel jelentkeztek, majd a *gerundiummal* nyilvános próbát kellett kiállniuk, végül – ha erkölcsi kifogás nem merült fel – írásban kötelezték magukat a törvények betartására.⁴⁹ A csatlakozási feltétel tehát a testi erő és a kifogástalan erkölcs volt, az erőn, kitar-
táson és ügyességen kívül a lelkiismeretesség és megbízhatóság is számított. Az újoncok eleinte csak köztagok lehettek, pl. a *Machinát* vontatták. A tűzoltó szín kulcsát őrző *machinista* a templomjárás kötelezettsége alól is felmentést kapott, de a köztagok is fel voltak mentve a *vigil* és az *apparitori* szolgálat alól, a „*borbeli divisio*” alkalmával dupla porciót kaptak, legációk választás esetén pedig öt helyet kerültek előre a rangsorban. A felsorolt előnyök aligha álltak összhangban a kötelezettségekkel és veszélyekkel: a számos sebesülésen kívül történt néhány haláleset is. A diákok 1861-ben eltemették egyik

44 Az utolsó előtti évtizedben gyorsan változott a felügyelő tanárok személye: Tóth Mihály, Török József, Tóth Ferenc és Veres László, utoljára 1869-1880-ig Tóth Sámuel.

45 BODOLAY Géza, *Irodalmi diáktársaságok 1785-1848*, Budapest, 1963, 45-46. és 54-55.

46 TtREN R 742 f. 5

47 Ugyanott, TtREN R 742 f. 91.

48 TtREN R 742 e. Alapszabály első szakasz, 4. és 5. cikk.

49 NAGY János, *i. m.*, 14.

társukat, aki soha nem épült fel betegségéből, melyet gőzölgő, csuromvizes ruhában, a hosszú órákon át, ereje megfeszítésével végzett munka során szerzett.⁵⁰

Bontók és oltók az önkényuralom idején

A testület különféle szempontok szerint, koronként eltérő módon, változó nevek alatt tagolódott csoportokra: elkülönült például a szerszamosok és szerszám nélküliek, vagy a bontók és oltók (más néven védők) osztálya. A bontó osztály két botosból, ezen kívül a 19. század második felétől két nagy és két kisfejszéből, 4 villásból, 2 horgasból, létrásból, 6 rudasból és lámpahordókból állt.⁵¹ A bontók feladata a tűzhöz való gyors érkezés biztosítása, az útban lévő kerítések szétverése, az égő házak gerendáinak leverése, tetejének lebontása, a Debrecenben gyakori erős szélben a környező háztetők megelőzőeszképpen történő bontása, végső esetben a ház falának bedöntése. A legnagyobb tekintélye fizikai adottságaira, választásának körülményeire tekintettel is a nagybotosnak volt.

Legszűkebben vett témánkról, a *gerundium*hoz való ragaszkodásról sokat mond a testület egykori elnökének feljegyzése: „*midőn 1855-ben a városi tanács – teljes célja lévén egyletünk ékességét a botokat nyugalomba helyezni – két fejszét küld ezek helyét pótlándó [...] az egylet a tanárkar által is megerősített tanácsi átiratot csak tudomásul veszi [...] a fejszékét hallgatólagosan elfogadja, de leteszi azokat nyugalomba [...] A botok tehát ezután is elvitettek a tűzhöz...*”⁵² Az ügy hátterében egy korszerűbbnek vélt eszköz használatára való buzdításon túl, politikai megfontolások, a *gerundium* „nem rendeltetésszerű használatának” veszélyei is állhattak. Lederer altábornagy, Debrecen városparancsnoka 1848 után, az osztrák önkényuralom idején nem engedélyezte az egyesület működését, így a diákok „magánszemélyként” jelentek meg a tüzek oltásánál. Bátorságuk egy 1850. december 5-én támadt tüzesetnél feltűnt a helyőrség parancsnokának, aki átiratban fejezte ki elismerését, melyet a polgármester olvasott fel a Kollégium udvarán. Az eset után hamarosan engedélyezték a tűzoltók hagyományos formában történő működését, a diákság azonban többször összetűzött a katonasággal, néhány diák hadbíróság elé, majd börtönbe került. A tűzoltás körüli feszültségek, a kárvallottak tömegének hisztérikus hangulata, a zsúfoltság, a fegyveres erők tisztjeinek szokatlan intézkedései és főként az általános politikai közhangulat könnyen összetűzésekké vezethettek. (Aligha véletlen, hogy tüzek idején a diákok megkülönböztető jelként veres szalagot tűztek ruháikra. Néhány éve sokan harcoltak közülük a híres debreceni „veres pántlikások” soraiban.⁵³) Ezek után az Egyházkerület akadályozta meg a tűzoltásban való részvételt,

50 BALOGH Ferenc, *A főiskolai tűzoltó társaság története, i. m.*, 71.

51 TtREN R 742 e. Alapszabály első szakasz, 4. és 5. cikk.

52 NAGY János, *i. m.*, 60.

53 GÁBORJÁNI SZABÓ Botond, *A szabadság szent ígéti*, Debrecen, 1999, 39. Az 1876-ban módosított alapszabály 26. cikke szerint már piros csokor volt az egylet munka közbeni jelvénye, valószínűleg szintén piros szalagból tűzve. Lásd: TtREN R 742 e.

mire a lakosság zúdult föl, mindenért a katonákat okolva. Lederer altábornagy végül úgy intézkedett, hogy a katonákat és csendőröket tiltotta el a tűzoltástól.⁵⁴

A védők, oltók vagy *machinisták* (gépelyesek) élén a főmachinista állt, de választottak „fő- és alvizészt” és a csoporthoz tartoztak a vedresek és a vízipuskások is. Volt idő, amikor a gépet 32 újonc húzta a helyszínre, ahol a szintén újonc vedresek a „vedres káplár” vezetésével két sorban álltak föl a környező kutaktól a fecskendőig, egy teli vedrekkel érkező és egy üres edényeket visszajuttató csatárláncban. Mivel a tűz közelében lévő kutak hamar kiapadtak, a házigazdákat víz tárolására kötelezték a városi előljárók, sőt a fuvarosok, a híres debreceni talyigások is vizet szállítottak az oltáshoz. Közülük az elsőként érkezők jutalomban részesültek.

Az „Erőművész Társaság”

A Debreceni Református Főiskolai Tűzoltó Egylet hivatalos neve az idők során számtalanszor változott: a 18. század végén még a szabályos latin („*Societas Machinistae*”) névformát használták, később a Machinista ifjak, a Gépelyes Társaság nevet, sőt ismert a Vízipuskás Egyesület elnevezés is. De a *gerundium* és kezelői szempontjából az Erőművész Társaság megnevezés fejezi ki leginkább a lényegét.⁵⁵ 19. századi emlékezések szerint a tűzoltók „*kitermett szép szál legények mindannyian [...] oly felsőbb tanuló ifjak, akik erejőkre és erkölcsükre nézve kiválóbbak.*”⁵⁶ Mint látni fogjuk, a *gerundium* szabályos kezeléséhez hónapok, évek edzőmunkája volt szükséges. A testi erő fejlesztésére már az 1657. évi iskolai törvény is utal. Az erőfejlesztési gyakorlatok a 19. század első felében váltak rendszeressé, az „*erőgyakorlati iskola*” 1843-tól már tornatanár vezetésével működött, aki „*mesterségbeli mozgalmakat*” tanított. A tűzoltók számára korábban a felvételt megelőző erőpróba, az arra való előkészület, illetve a *Machinával* és a tűzoltó szerszámokkal előírt rendszeres gyakorlás jelentette a felkészülést. Már a 18. században havonta kellett gyakorolni a felszerelés kezelését és ellenőrizni a szerkezetek működését.⁵⁷ Egy szemtanú leírása szerint: „*mintha az égből szakadt volna, éktelen zaj, kocsirobogás verte fel az udvar csöndjét [...] negyven ötven diák a Machina elé volt fogva, mint tüzes sárkányok nyargalták körül az udvart. Leszereltek, a vászon csövet beleeresztették a kútba, s kezdődött a puskaropogáshoz hasonló tűzoltási próba.*”⁵⁸ Az 1860-as években a tűzoltó diákok testületileg lettek tagjai a „*Gimnasztikai Intézetnek*”, mert úgy vélték: „*a társulat és a gimnasztika egymás nélkül fenn nem állhat.*”⁵⁹ Heti két alkalommal tartottak közös

54 NAGY Sándor, *A Debreceni diáktűzoltóság...*, i. m., 43. és É. Kiss Sándor, *Képek...*, i. m., 197.

55 KÖLTŐ Gyula, *Nemes Erőművész Társaság*, Közlöny, 1938, 21. (??)

56 LOVÁSZ János, *Régi diák-tűzoltók Debrecenben*, DKK, 1901, 35.

57 BALOGH Ferenc, *A főiskolai tűzoltó társaság története*, i. m., 66.

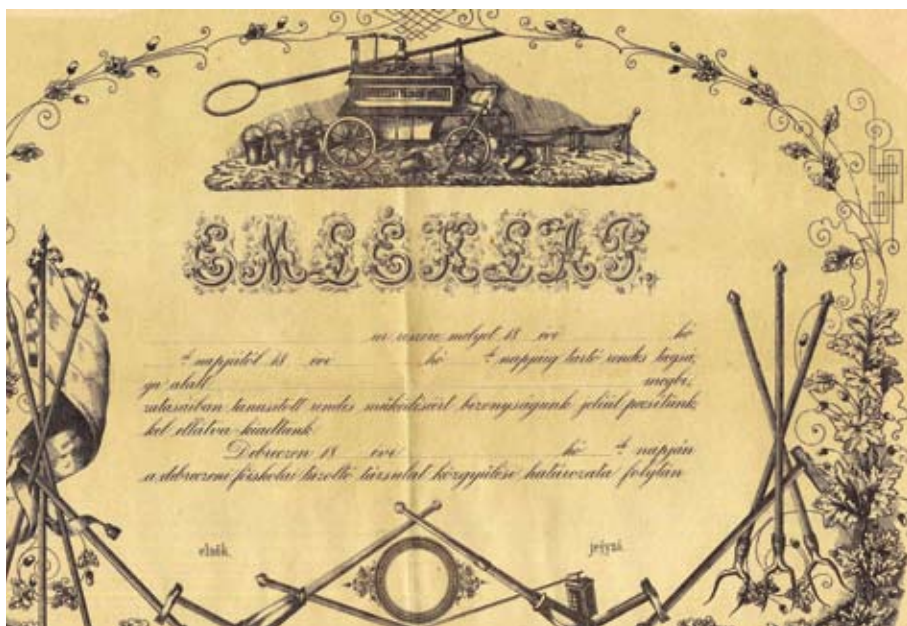
58 LOVÁSZ János, i. m., 35.

59 NAGY Sándor, *A Debreceni diáktűzoltóság...*, i. m., 25.

testedzést, a tagok „előtornászok” vezetésével hat csoportban gyakoroltak (pl. külön a vedresek). Aki mulasztott közülük, pénzbírságot fizetett. A diáktűzoltóság 1868-ban ideiglenesen egyesült a Tornaegylettel, de a lépés nem váltotta be a reményeket, 1872-ben ismét elkülönült a két csoport.

A gerundium és az erőpróba

„Irigyelt méltóság volt. A nagybotost örökös dicsfény vette körül az egész diákság előtt” – tanúskodnak a források,⁶⁰ de a közönséges tagságnak is rangja volt, hiszen a távozó ifjak diákzsebükhöz képest komoly összeget, egy pengőt fizettek a nyomtatott emléklapokért, melyek később lakásuk, irodáik díszei lettek.

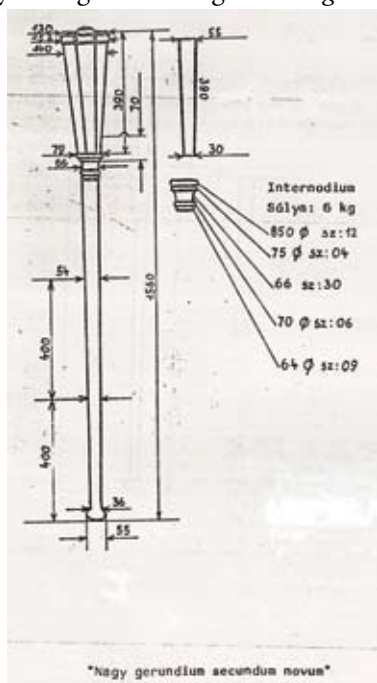
3. A tűzoltó diákok nyomtatott emléklapja.

A testnevelési foglalkozásokat elmulasztók bírságolásánál minden bizonnyal nagyobb motivációt jelentett, a gimnáziumi tagozat serdülőkorú növendékei számára szinte „*fér-fívá avatási szertartással*” vetekedett, hogy a főiskolai tagozat érett, huszonéves tagjai közé emelkedtek. Az egyesület tagjai közül az erősebbeket egyéni gyakorlásra készítette a legmagasabb tisztségre törekvés, de komoly ösztönző lehetett a kudarcok kerülése is. A jegyzőkönyvek megemlékeznek arról, mennyire káros, ha az újonc a tömeg „*gyenge!*”

60 Lovász János, i. m., 37.

gyenge” kurjantásai között készülődik gyakorlatára,⁶¹ sikertelen próbálkozás esetén pedig mindenkinek kijárt a „náthás” minősítés.

Az első – pontosabban a legrégebbi ránk maradt – nagybot Lugossy József ajándékként bukkant föl, 1834-ben, az első kisbot három évvel később.⁶² A professzor adományát megörökítő irat minden ködössége dacára is előzményekre utal, régi eszközök rekonstrukcióját sejteti: „Elődeink dicső lépteit idves jótételekkel nyomozza a rendületlen honos. Hason példánynak adá mustra darabját [...] Lugossy József, kitől szerencsés vala kapnia egy tűzvést akadályozó hősi botot.”⁶³ A tölgyfából készült eszköznek hét része különíthető el, legfontosabbak a vékony végén lévő gomb, a fokozatosan vastagodó nyél, a vastkos végén lévő nyolcszögletű csomagtúszó. A gerundium véséssel, gyalulással is kialakítható, forgatónyomatéka és rugalmassága különösen alkalmassá tették arra, hogy egy-egy makacs, fejszének is ellenálló tetőgerendára zúdítva eltüntesse az akadályokat. Az egyesület történetét is feldolgozó elnök, Nagy János a következőket írja: „Hosszúsága a nagynak 170 cm, a kicsinek 150 cm. Nehézsége a nagynak 8 kg⁶⁴, az utóbbinak 7 kg. Azonban vékonyabb végénél fogva – a nehézkedés törvénye szerint – aki a nagybotot felemeli, 1 mázsa ötven fontot emel. [...] Felemelése a tűzoltóvá lehetésnek szükségképpen feltétele.”⁶⁵

4. A gerundium rajza Pál Antal dolgozatából.

A diáktűzoltóság keretében kétféle erőpróba létezett: a tagfelvételi és a nagybotos próba. A tagfelvétel alkalmával (a leggyakoribb változat szerint) két kézzel fogva, könyökben kinyújtva kellett a botot háromszor egymás után folyamatosan és rezzenéstelenül felemelni, a váll szintjénél rövid időre megállva, majd tovább emelve fej fölé. „Aki a nagybotot olyan erősen fogja két kézzel, 30 centiméteres fogásszélességgel, hogy azt fej fölé emelhesse, annyinak felel meg, mintha egy 32-40 kg-os súlyzót szorítana és próbálna fej felé emelni. [...] Ugyanekkor a váll deltaizmaiban 11-15 kg-os súlyzó felemelésének meg-

61 *Heti Közlöny*, 1865. március 9-i számát idézi É. Kiss Sándor, *Képek...*, i. m., 190.

62 Lugossy professzor (az MTA tagja) többször is nagy elismeréssel adózott a tűzoltók működésének, 1846-ban pl. köszönőlevél kíséretében adott át hat pengő jutalmat Révész Imrének, a társaság elnökének.

63 Nagy Sándor, *A Debreceni diáktűzoltóság...*, i. m., 30.

64 Pál Antal mérései szerint valamennyi korábbi közlemény túlzott adatokat közöl.

65 Nagy János, i. m., 48. és Pál Antal, i. m., 306.

*felelő ellenerő ébred.*⁶⁶ A nagybot fél kézzel történő felemelése és rezzenéstelen kitartása viszont a szerző szerint lényegesen felülmúlja a cirkuszi erőművészek gyakorlatait, ugyanis a kéz ujjait 106 kilós feszítőerő igyekszik szétnyitni. Ennek a próbának is több variánsa volt, az egyik a bot fél kézzel történő nyújtott felemelése utáni forgatás, de a 19. század vége felé kialakult szokás szerint nagybotos az lehetett, aki fél térdre ereszkedve legalább 12 dőlt nyolcast volt képes forgatni. Ez a gyakorlat is a kéz szorítását végző izomcsoportokat dolgoztatja, a siker az ujjmozgató izmok erején múlik.

Pál Antal pontos méréseket és megbízható számításokat⁶⁷ végzett az eszközzel, az erőpróba során jelentkező izommunkával és terheléssel kapcsolatban, de nem csupán a kérdés elméleti részleteit tisztázta. Ő maga főként 90 és 120 kilós súlyzókkal gyakorolt, a siker érdekében éveken át szisztematikusan végezte a feladat teljesítéséhez szükséges speciális izomfejlesztő gyakorlatokat. Személyes tapasztalatai szerint az 1960-as évek súlyemelő bajnokai közül olyanok, akik 100 kg-on felüli kétkaros súlyzók nyomására, szakítására és lökésére voltak képesek, nem tudták a nagy *gerundium*ot a végénél fogva kitartani.⁶⁸ Mi lehetett az oka annak, hogy a 19. században viszonylag sokan teljesíthették a tagfelvételi próba követelményeit, sőt a hajdani nagybotosok emlékének adózó közösségben a 20. század első felében is többen képesek voltak a *gerundium* kezelésére? (Pl. Jánosi Zoltán debreceni lelkész, a Károlyi-kormány belügyi államtitkára, vagy Csiksz Sándor teológiai professzor, aki szobájában 50 kilós súlyzót tartott.) A válasz egyik lehetséges magyarázata, hogy a diákok többsége gyermekkorától kezdve rendszeresen részt vett a mezőgazdasági munkákban, a termény zsákolásában, a kézi szerszámok, kasza, kapa, csákány, ásó, villa használatában, azaz éppen a szükséges izomcsoportok erősítésében.

Irodalmi hatások, kapcsolatok, jótékonyság

Nagy íróink alkotásai tanúsítják az iménti rendkívüli teljesítmények tiszteletét. Arany János Toldijában valószínűleg a költő személyes emlékeiről árulkodik több részlet⁶⁹: „Azzal a nehéz fát könnyedén forgatja,/ Mint csekély botocskát végénél ragadja:/ Hosszan, egyenesen tartja fél kezével,/ Mutatván az utat, hol Budára tér el./ S mintha vassá volna karja, maga válva,/ Még csak meg sem rezdül a kinyújtott szálfá.” Arany János személyes tapasztalatból szűrhetette le a *gerundium* kezelésének és a kéz szorítóerejének összefüggését is: „Összeszedte Toldi roppant nagy erejét,/ S megszorítá szörnyen a bajnok tenyerét,/ Engedett a kesztyű és összelapulá,/ Kihasadozott a csehnek minden ujja. Mint mikor tavasszal,

66 Pál Antal, *i. m.*, 312.

67 Pál Antal mérései szerint a „nagy *gerundium secundum novum*” 6 kg, a Lugossy-féle eszköz 5 kg súlyú.

68 Pál Antal, *i. m.*, 286.

69 A költő diákkorában minden idők egyik legerősebb nagybotosa, Szombathy István állt a Társulat élén.

*ha lágy idő fordul,/ A házak tetején a jégcsap megcsordul:/ Úgy csordult ki a vér minden ujjá végén./ Elszörnyedt a bajnok Toldi erősségén.*⁷⁰

A téma felbukkan Kuthy Lajos, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán és Móricz Zsigmond műveiben is. (A várost kedvelő Jókai több ízben is megtekintette a *gerundium* használatát: a Nagykönyvtárban, pl. 1882 májusában, majd Laborfalvi Róza társaságában, 1884-ben is.⁷¹) A legéletszerűbb részleteket mégis Fehér Gábor *Az utolsó nagybotos* c. elbeszéléséből ismerhetjük meg: „Az öreg kollégium régen látott olyan izgalmat, mint a választás napján. A három tanári kartól az utolsó dárdáig ott szorongott mindenki a hátulsó udvaron, a gépszín előtt s bámulták a veres makinát, meg a többi rekvizitumokat [...] Háromszázon felül ment a diákság száma, de ez a szám teljesen eltűnt a tömegben, amely egyrészt a városból, másrészt a vidékről összesereglett, hogy végignézzék a hagyományos mérkőzést [...] Sokan fogadásokat kötöttek [...] megharsant a kürt, jelezve, hogy kezdődik a vizsgálat...”⁷² A leírásokból ítélve a *gerundiumos* erőpróba archaikus előképét kínálta a mai sportversenyek hangulatának, közösségi élményeinek. Az ifjúság motivációja és az egyesület presztízse szempontjából is sokat mond a választást követő „díszszemle” (erősen lerövidítve idézett) leírása is: „Az újonnan választott nagybotos kiadta az *ad arma* jelszót, a tűzoltóság gyorsan összeállott a régi, előírt rend szerint [...] A nagybotos és a fővizesz felpattantak a gépre. Egy hurráh, a híres veres makina kirobogott a kapun, megkezdődött az új tisztikar bemutatása a város közönségének. A menet elhaladt a Fűvészkert előtt és Nagytemplomnál balra kanyarodott. Elkerülte a tengerivásárt, amely a mai Bika előtti téren feneketlen sártengerben állott... haladt a gép [...] és aki rajta ült annak nem kell a lába alá nézni. Annál inkább nézhette a két ifjú a civákat, akik [...] két ágra font pántlikás hajukkal veszedelmesen megnyerő látványt nyújtottak [...] A pihent dárdancia repítette a makinát [...] kísérve az ucca közönségének folytonos tetszésnyilvánításaitól.”

Az diáktűzoltókat kapcsolat fűzte több hazai és külföldi önkéntes egyesülethez, de az is gyakran előfordult, hogy alakuló vidéki szervezetek (mint hajdan, céhek alapítasakor) a debreceni alapszabályt kölcsönözték.⁷³ Az Egylet társadalmi kapcsolatait segítette, hogy a tagok szerény tagdíjat fizettek,⁷⁴ de növelték a pénztár bevételeit a sikeres akciók utáni jutalmak a város, vagy a jó módú polgárok részéről. Ennek köszönhetően a bevételekből fedezhették a majálisok költségeit, de országos ügyekben is jótékonykodtak: adakoztak a Nemzeti Színház és a magyar írók nyugdíjintézete számára, Garai János költő árváinak, a moldvai magyaroknak, 1870-ben a poroszok ellen harcoló francia hadsereg sebesültjeinek, de természetesen a debreceni városi kórháznak is.⁷⁵

70 Idézi PÁL Antal, *i. m.*, 319.

71 *Uo.*, 327.

72 Az idézett mű az 1878. évi tisztújítást örökíti meg.

73 1869-ben például Érkeserű község kérte betekintésre a tűzoltók szabályzatát. TtREN Kézirattára R 742 f. 86.

74 Két pénztárak volt, melyek közül a kölcsönpénztárból (két kezes garanciája mellett) igen kedvező hitelt kaphattak.

75 TtREN R 742 és NAGY Sándor, *A Debreceni diáktűzoltóság...*, *i. m.*, 26.

5. A Kollégium Múzeumában őrzött fényképfelvétel az Egyletről.

Mulatságok és a szomorú vég

Ami a tűzoltó majálisat illeti, amíg létezett, a város egyik legnépszerűbb mulatsága volt. Az egyesület tagsága körében korábban is rendszeresek voltak az év végi összejövetelek, köztük a „*borzasztólag félreérthető nevű tűzoltóévés*” és ivás.⁷⁶ Jóllehet a sikeres „*bevetések*” utáni borkóstolást az iskolai törvények meglehetősen korlátozták (a diákoknak egy órával az oltás befejezése után a Kollégiumban kellett lenniük) a rossz nyelvek szerint a tűzoltó mégis „*ahány hordó víz fogyott, annyi icce bort ivott.*”⁷⁷ 1860-ban Kiss Albert elnök kezdeményezte először nagyszabású majális tartását, amelynek előkészítését 11 tagú választmány végezte, látványos és hangulatos körülményeket, pazar ellátást, műsort, zenét és táncot biztosítva.⁷⁸ Külön csoport foglalkozott a sátrakkal, a dekorációval, az ételekkel, a felszolgálással, a programokkal. A táncolásra szánt, keményre döngölt nagy sátorban gyertyafényben úszott a tükrök sokasága. A felszolgáló diákok (cívisek leányai, azaz „civák” által készített) piros szalaggal szegett fehér kötényben buzgólkodtak, külön sátruk volt a cukrászoknak, az italos sátrat (a „*bordát*”!) évente változó, zöld fenyőgal-

76 Amint Fehér Gábor (a diákhumor kedvelt toposzait is kedélyesen felvonultató elbeszélése 17. lapján) megjegyzi, a birkaételek borozást ösztönző „*tulajdonsága miatt volt a birkatokány ezer éven át közéletünk egyik legfőbb pillére, a nemzeti egyetértésnek török, tatár és német által leküzdhetetlen védőbástyája.*”

77 FEHÉR GÁBOR, *i. m.*, 11-12.

78 A négyféle húsétel egyikeként 8 egész birka szolgáltatta az alapanyagot.

lyakból kirakott szövegek vidították, a klasszikus „*nunc est bibendum*” mellett Petőfit is idézve: „*Ide nézzen a puszták homokja, / És ha nem tud inni, megtanul.*” A rendezvény a Kollégiumból induló „díszmenet” érkezésével kezdődött, a girlandokkal is feldíszített tér bejáratánál zászlók, középpontjában, egy kis dombon a felvirágozott *Machina* állt. Természetesen része volt a műsornak a *gerundiumos* bemutató, és a Kántus fellépése is. 1860-tól kezdve mindig megjelentek előkelő vendégek is: a polgármesteren kívül református püspökök (olykor egyidejűleg három), professzorok, Szász Domokoshoz illetve Beöthy Zsigmondhoz hasonló egyházi és világi személyiségek, tűzoltó rokonaik vendégként a Kornis és Bethlen grófok, a Nemzeti Színház művészei, köztük Prielle Kornélia.⁷⁹ Diákkorában tagja volt az egyesületnek Balogh Péter püspök, Kazinczy Sámuel, Révész Bálint püspök, Révész Imre egyháztörténész, Szilády Áron irodalomtörténész, Erős Lajos püspök, Magoss György polgármester, számos professzor, és a protestáns arisztokraták közül pl. Teleki Béla gróf.

Dicsőfi József keserű visszaemlékezése szerint⁸⁰ az Egylet versenytárs nélkül működött, de 1877, azaz a legmodernebb felszereléssel ellátott városi tűzoltóság megalakulása után is elsőként ért célhoz. Az új idők jeleit, kőépületek és gyárak emelkedését látva, a város változtatni kívánt az ősi szokásokon: az új, százhusz tagú városi egyesület szűk magvát már hivatásos tűzoltók alkották, megszüntették a harangok félreverését is. A Főiskolai Társulatot egyesülésre szólították, a diákok azonban hagyományaik védelmében minden kompromisszumot elutasítottak. Az Egylet nem volt hajlandó beolvadni, alárendelni magát a városi „konkurenciának” csupán arra mutatott volna készséget, hogy mindkét szervezet, autonómiáját megőrizve kerüljön a Városi Főkapitány parancsnoksága alá. Részgazságaitak emlegették fájdalommal, talán még azt sem voltak képesek belátni, hogy a kőből épült emeletes házak esetében már nem a *gerundium* kínálja a leghatékonyabb megoldást. 1880. június 23-án a Társaság feloszlatta önmagát. Találkoztak húsz év múlva, majd 1910-ben is, de ekkor már egyedül Ferenczy Gyula professzor volt képes a nagybottal bánni... A Kollégium alapításának 400. évfordulóján kiadott bélyegsorozat és a (szintén 1938-ban készült) jubileumi freskók⁸¹ egyaránt felelevenítették a hagyomány emlékét, megörökítették a *gerundiumot*, amelynek használata egy országos erőpróba alkalmával szinte búvópatakként bukkant elő néhány évvel ezelőtt, augusztus 20-án.

Tanulságok és összegzés

A neveléstörténet szinte mindent tud a tekintéllyel átitatott, latin *praelectiók* hallgatására kényszerített, memorizáltató kollégiumi világ hátrányairól, miközben alig vesz tu-

79 NAGY János, *i. m.*, 90-92. és É. Kiss Sándor, *Képek..., i. m.*, 204-206.

80 TtREN Kézirattára R 1597. Emlékezés a Főiskolai Tűzoltó Társulat utolsó éveire.

81 Gáborjáni Szabó Kálmán freskói a Kollégium műemlék épületének lépcsőházában láthatóak.

domást arról, hogy a cselekvés mindennapi kötelességei hogyan gazdagították az életre képesítő tudás és a jellemformálás műhelyeit. A nagydiákokat önálló munkára és felkészülésre készítette a tanítva tanulás módszere.⁸² A művészeteket szolgáló egyesületek a Kántus és a rézmetsző diákok köre mellett, „a cselekvés iskolái” között igen előkelő helyen állott a tűzoltóság, amelynek pedagógiai hozadékát É. Kiss Sándor összegzi a legtömörebben: „fizikai erőt, és megerőltetést, szilárd jellembeli és akarati tulajdonságokat, gyors reagáló- és cselekvőképességet, bátorságot, fegyelmezettséget és közösségi érzést kívánt.” Hozzátehetjük: kitartást, sokirányú együttműködést, vészhelyzetben higgadt-ságot, fenyegetett, kétségbe esett tömegben „szimultán” kapcsolattartást, döntené tudást, ugyanakkor a szabadon választott vezetőnek való engedelmeskedést, együttérzést, emberséget. Mindezeket túl: „kielégítette az ifjúkört annyira jellemző versenyszellemet, tettekre készséget és érvényesülési vágyat [...] Tűzoltás révén az ifjú az érdeklődés középpontjába kerülhetett, megkaphatta az elismerést diáktársaitól, professzoraitól, a város vezetőitől és közönségétől...”⁸³ Az Egyesületről elmondható, hogy nem csupán a saját tagságát gazdagította egy felejthetetlen közösséggel. Minden vonatkozásban teljesítette hivatását: amíg létezett, ezeket mentett meg veszteségtől, gyásztól, bánattól, szegénységtől.

A szümbolon eredeti jelentése szerint egy olyan tárgy volt (többnyire pénzdarab vagy gyűrű) amely két darabra vágva arra szolgált, hogy összetartozó személyek (például egymástól elszakított testvérek) ezzel a jellel igazolhassák összetartozásukat és önazonosságukat. A Tűzoltó Egylet tagjai „egybe forrásának” közösségi élménye nyomán maga az ifjúság, majd a távoli utódok is – közmegegyezés szerűen – a *gerundiumban* ismerték fel azt a konvencionális jelet, amely a maga közvetlen tárgyas jelentésén túl, a fentebb ismertetett „többlet jelentést” szimbolizálja. Üzenetének lényege, hogy volt valaha egy iskolaváros, amelynek növendékei (*mens sana in corpore sano* – ép testben ép lélekkel) akár az életüket is készek voltak kockáztatni azért, hogy a fenyegető veszélyektől megóvják a tágabb közösséget, amelyhez tartoztak. Amennyiben igaz, hogy egy kultúrában mindig „egyszerre működik a jelképköltés és jelképteremtés mechanizmusa”⁸⁴ az új folyóirat címválasztása identitást erősítő, közösséghez tartozást kifejező döntés.

82 A 18. században a *publicus praeceptorok*on kívül a 80 legjobb nagydiák is napi két órát adott privát tanítványának, de ide sorolható a temetési szertartások énekes szolgálata, a távoli, önálló utazásokkal járó legációk és a szupplikáció, melyek során nemcsak az igehirdetés, a terménygyűjtés volt a feladat, de a kapcsolatok ápolása, országismeret szerzése, sőt a „falusi nép gyámolítása” is a kitűzött célok között szerepelt.

83 É. Kiss Sándor, *Képek...*, i. m., 181.

84 HOPPÁL Mihály, *Jelképek a kultúrában*, i. m., 9.